

A ROMLIK, RONGÁL ÉS ROKONAI EREDETÉRŐL

NYÍRI ANTAL

1. BUDENZ (MUSz.) egy töről származtatja őket a *rohan* 'ruere; stürzen', a *rokkan* 'desidere' és a *rogy* 'stürzen, zusammenfallen' igékkel, és etimológiai kapcsolatot vél közöttük meg a finn *raukea-* (inf. *rauveda, raueta*) 'összedől, ledől, összemlik, lerogy, elbágyad' stb. jelentésű finn szóval és rokonaival meg a vogul *roχn-* 'umstürzen' igével, de ez a származtatás nem fogadható el (SzófSz.). Hogy miért, erre a kérdésre e fejtegetés végén kerekedik ki a pontos válasz.

BUDENZEN kívül más nyelvész a *romol*, *rongál* stb. eredetével — tudomásom szerint — nem foglalkozott.

2. Az alábbiak azt bizonyítják, hogy ez a szócsalád hangutánzó eredetű. Ennek, mint alább látni fogjuk, az a kétségtelen bizonyítéka, hogy a *romol*, *rongál* eredetileg hanghatással együttjáró cselekvést jelentett.

Legszembetűnőbb ez a *rongál* régi nyelvi jelentésváltozataiban, azért először ezt a szót vetjük tüzetes vizsgálat alá.

3. A NySz. első adata a *rongál*-ra 1516—1519-ből való. JordK 614 (RMNy. V.), Lukács XXIII, 40 (az eredeti helyesírás szerint): „Felelwen azert af mafodyk, *rongallya vala* hwtet, mondwan ...” — Ha ugyanazt a bibliai részt más nyelvemlékeknek ezzel azonos helyeivel összevetjük, a következőket tapasztaljuk: 1466. MünchK. 83rb: „Fèlèluē ke: a: mafic *meg poreita uala* ötet möduā” ~ 1536. Pesthi, Új Test. 177: „Felelwen kegÿg aÿ mafÿk *meg feddÿ wala* ewtet mondwan” ~ 1541. Sylvester, Új Test. 121—122: „Feleluin̄ kediglen̄ az m̄alik *feddi vala* ütet, ezt monduān̄.” ~ 1590/1765/1794: Károli: „Felelvén pedig a' m̄alik, *meg-dorgálá* ötet, mondván.” ~ 1626. Káldi: „Felelvén pedig a' m̄alik, *feddi vala* ötet, mondván ...” ~ Respondens autem alter increpabat eum, dicens ...

Vagyis a latin „*increpabat eum*” kifejezést ugyanabban a mondatban 1466-ban (MünchK.) „*meg poreita uala* ötet”, 1516—19 (JordK.) „*rongallya vala* hwtet”, 1536-ban (Pesti, Új Testamentum) „*meg feddÿ wala* ewtet”, 1541-ben (Sylvester: Új Testamentum) „*feddi vala* ütet”, 1590-től (Károli) „*meg-dorgálá* ötet”, 1526-ban (Káldi) „*feddi vala* ötet” szavakkal fordítják le.

Megfigyelhetjük, hogy a JordK. „megfedd, megdorgál, megpirongat” jelentésben sűrűn használja a *rongál* szót. JordK. 334, Birák X: „Es nekyk zola az wr Isten, es nagyon *megh rongalaa ewketh* erette”; JordK. 418, Máté XX, 31: „Az Iereghók kedeg *rongallyak vala* hwket, hoÿ veztegleneenek” ~ Káldi: „A' Iereg pedig *feddi vala* őket, hogy halgatnának” ~ Károli (1794): „A' Iokafág pedig *dorgálja vala* őket, hogy hallgatnának” ~ Turba autem increpabat eos ut tacerent.—JordK. 533. Lukács IV, 41: „Es *meg rongalwâ* hwtet, nem hagy vala zolnyok, mert twggyak vala hogy hew vona: a Criftn̄” ~ Káldi (1626): és *megfedvén* nem hadgya vala azokat fzóllani; mert tudgyák vala ötet Kriftuľnak lenni” ~ Károli (1794): „De ő *meg*

dorgálván azokat, nem hagyja vala szólniok: mivelhogy tudják vala, hogy ó volna ama' Kriftus" ~ et increpans non sinebat ea loqui, quia sciebat ipsum esse Christum."

Vagyis a JordK. az 'increpo' fogalmat *rongál*, Károli *dorgál*, *megdorgál*, Káldi *fedd*, *megfedd* szavakkal fordítja.

A 'dorgál, fedd, megfedd' fogalmának azonban nemcsak a JordK.-ben kifejezése a *rongál*, széltében el volt ez terjedve a XVI. és a XVII. században, mert a NySz. szerint megvan ez az itt bemutatott jelentésben a DebrK.-ben, az ÉrdyK.-ben, Komjátinál és Pázmánynál is. Pl. ÉrdyK. 654: „*Meg rongalaa* ewtet, hogy nem akarna mwkawal eelny.” — Komj.: SzPál 376: „Az veenb, ideesb embert kemeyen meg ne *rongaliad*, dorgaliad.” — Comenius pedig Janua (186) c. tankönyvében (1643/1673) ezt a fogalmat a következő szinonimákkal fejezi ki: „Mindeneket *fedd*, *rág*, nyelvével *rongál*” (NySz.).

De van ennek 'ver; fustigat' jelentése is. Molnár Albert 1604-i Dictionarium-a nem áll rendelkezésemre, de az 1621-i III. kiadása (Heidelberg) könyvtárunkban is megvan. Eszerint: „*Rongáalom*. Fultigo, Caltigo, Affligo.” — TörtT² I, 394: „Mikes Benedek uram semmi vétek nélkül illetlenül asszonyomat verte, *rongálta*” (NySz.). 1792. SzD²: „*Rongálni*: ütni, verni, lanyargatni, kénzani, gyötreni.” — Ez utóbbi két adat székelyföldi. Csíkszentmártonban, 1890-ben is följegyezték ezt: „*Rongálta* nejét: verte” (Nyr. 19:43; MTsz.). De régebben ez a jelentése is általánosabb lehetett, mert, mint láttuk, Molnár Albert Dictionariumában (1604, 1621, stb.) már megvan (NySz.). Magyar—latin—német, szótárában is (Norinbergae, 1708): „*Rongáalom*, Fultigo, Caltigo, Affligo, is. Ich prügle ‚züchtige, plage.‘ — 1880. Gyímes: *rongol*=rongál; jelentése nincs megadva (Nyr. 9:504. MTsz.); 1884. Csíkszentmárton: „Mast bizon szeretném, ha a tekintetes ur möggyünne rostátatni, mivel ez a sikosság van, hogy ne *rongáznám* az ökrök lábát” (Nyr. 13:285; utal rá a MTsz.; a kiemelés Ny. A.-tól). Jelentése itt a mellékmondatnak: 'hogy ne okoznám, hogy az ökrök csuszkálással térdre essenek és így összeverjék lábukat'. — A Szamosháton *rongáll*, beschädigen'; *rongálloudik* 'schadhaft werden' (SzhSz.). Példamondat egyikre sincs; az Ormányságban *rongál*: 1. 'épségben pusztít'. *Nē rongád aszt a kést* 2. 'vkinek testi épségét pusztítja' (OrmSz.); Szegeden *rongál* 1. 'ront', 2. 'kárt okoz, megrövidít'; *rongálódik* 'romlik, nehezen használhatóvá válik' (SzegSz.); WICHMANN (Wb des ung. Csángódialaktes, 1936) nem említi a *rongál*-t.

Amit ütnek-vernek, az *elromlik*. Ezért az 1827-i Német—magyar és Magyar Német Szókönyv utóbbi részében „*rongálni*, *elrongálni*, nach und nach verderben.”

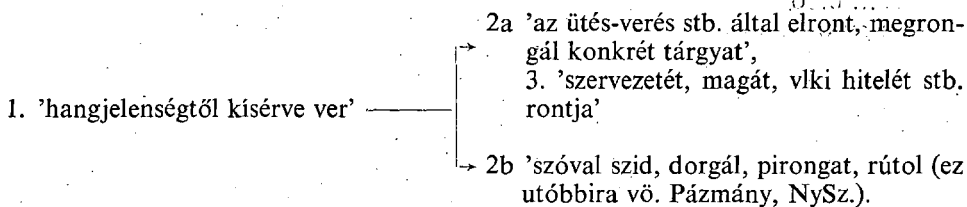
A *rongál*-nak 'ver; fustigo, prügel' jelentéséből érthető e szónak mai nyelvjárási, köz- és irodalmi nyelvi jelentése, melyet CzF. 1870-ben így fogalmazott meg: „*rongál*: Valamely testen, alkotványon, részenként, lassanként, ismételve sérelmeket ejt, a nélkül, hogy épségét teljesen megszüntetné. *Hányás-vetés által rongálni a könyveket. Metelés, ágtördelés által rongálni a fákat. Egészségét mértéktelen életmóddal rongálja.*” — A mai magyar nyelvben a *rongál* jelentését az ÉrtSz. — CzF. jelentésmegjelölését szemmel láthatóan figyelembe véve — így állapítja meg: „(Ismételt v. tartósabb tevékenységével) vminek épségét fokozatosan rontja, használhatóságát (folytonosan) csökkentti; vmit koptat, pusztít.” Mégpedig (az ÉrtSz. sorrendjét kissé megváltoztatva): kerítést, szekeret, bútort, tetőt, falat, gépet, szerszámot, könyvet, ruhát *rongál*; szervezetét *rongálja*; magát *rongálja* (aggódással).

A mai magyar nyelvben tehát már nincs a *rongál* szónak a régi magyar

nyelvből bőségesen adathozható 'fedd, dorgál, pirongat' jelentése. KRESZNERICS 1818-ban már csak Molnár Albertre hivatkozva említi, de az élő nyelvből adatot nem idéz; MÁRTON JÓZSEF Lexicon-a ugyancsak 1818-ból már nem; a 'castigo' magyar megfelelői az ő szótárában: *megfeddeni, fenyíteni, dorgálni, büntetni*.

Ha már most a *rongál* szónak a magyar nyelvtörténet folyamán eddig fölmerült valamennyi jelentésváltozatát a jelentésfejlődések törvényszerűségeinek szempontjából mérlegetjük, azt kell mondanunk, hogy a jelentésváltozások nem a jelentésváltozatok felmerülésének kronológiai sorrendje szerint folytak le.

A *rongál* szó jelentésváltozatai ugyanis az adatok jelentkezésének sorrendje szerint a következők: 1. 'fedd, dorgál, pirongat; increpo, castigo; tadeln, schelten'; 2. ver; fustigo; prügeln'; 3. 'nach und nach verderben'. — E szó jelentésváltozásának menete azonban valószínűleg a következő volt:

A mai magyar nyelvben csak a 2a és a 3. jelentése van meg, az 1. jelentése és a 2b elavult. Ha azonban ez így van, akkor a *rongál* hangutánzó eredetű. Hangutánzó eredetű szavak jelentésfejlődésére jellemző az, hogy eredeti jelentésében hangjelenséggel együtt járó cselekvést fejez ki, majd a cselekvéssel együtt járó hangjelenségre vonatkozás sok esetben eltűnik a társadalmi tudatból, és tisztán igei cselekvésnek lesz a kifejezője az eredetileg hangutánzó szó. Ilyen pl. a *tapod, tapog, topog, tapint, tapad, tapasztal* stb. (részben így a SzófSz.). Ilyenek a *patt-* hangutánzó tő különféle származékai, például a *pattan* ebben a kifejezésben: „*lóra pattan*”, továbbá: *si-k-l-ik* a *si-k-ol-t* mellett stb. (MÉSZÖLY: SzegFüz. I, 220—227.). Ilyen a *rohan* is (NYÍRI: Népr. és Nyelvtud. I, 76—81). Még a Lúdas Matyiban is van *rohanó* fák jelzős kifejezés, pedig a fák nem futnak, hanem: kivágáskor robogó hangot hallatva földre esnek:

azonban az erdő
Rengett a sűrű kopogástól s a *rohanó fák*
Vad morgásaitól.

Fazekas Mihály még az élő nyelvből ismerte a *rohan* igeének 'hanggal együtt járó cselekvés' jelentését, ma pedig már csak azt jelenti a *rohan*: 'lélekszakadva fut', tehát a cselekvéssel együtt járó, hangjelenségre való vonatkozás a szó jelentéséből eltűnt.

Így volt ez, mint láttuk, a *rongál* jelentéstörténetében is.

4. Alakтанilag nézve a *rongál* szerkezetét, nyilvánvaló, hogy képzett szó. Olyan, amilyen a *hajít* mellett a *hajigál*, a *taszít* mellett a *taszigál*, a *szalad* mellett a *szaladgál*: a *-gál < -gal* gyakorító képzőbokor. A *hajigal* ~ *hagyigal* megvan már 1466-ban is a MűnchK.-ben (NySz.) és sűrűn előfordul a későbbi századokban is, egészen napjainkig. A *taszigál*-ra is van adat a XV. század végétől kezdve; legelőször az AporK.-ben: *el tazygal* = eltaszigál (NySz.), tehát szintén az egyik huszita

eredetű nyelvemlékben találunk rá először adatot, és attól kezdve elég sűrűn szerepel. A *szaladgál*-ra nincs adat a NySz.-ban, tehát ez valószínűleg újabb, analógiás alak.

A *R. hagyigál* ~ *hajigál* és *taszigál* arra mutat, hogy eredetileg **hajit-gál* ~ **hagyit-gál* és **taszit-gál* volt, különben az *-i-* e mélyhangú szavakon érthetetlen volna. Ezért a *rongál* is minden bizonnyal **ront-gál*, illetve: **romt-gál* volt, hiszen a *ront* a XV. sz. közepe tájáról való JókK.-ben még *romt*, hasonlóképpen a XVI. századbéli JordK.ben, a PeerK.-ben, az ÉrdyK.-ben, a Telk-ben is (NySz.), és a *-t* műveltető képző hatására lett a bilabialis *m* dentális *n*: *ront*. Hogy *rongál* < *ront-gál* < *romtgál*, annak az is bizonyítéka, hogy a *romol*, *romlik* intranszítív, a *rongál* pedig tranzitív.

5. A *romt* > *ront* (a *-t* műveltető képző) eredeti hangutánzó voltára a következő adatok jelentései utalnak: 1525—1531. TelK. 85: „... a forgo zel ... az ő hazat ... eltőre: *el romta*: a men űtes: villamas; es mendőrgőc: *el romtac*: es meg egetec: az ő čŕyt”; 1630. MA., SB. 132: „A szolgák bé *rontják* az aytót ...”; 1696. Illyés, Préd. I, 137: „A nép a mannat megtőri vala malomban vagy *megrontya vala mosarban*” (NySz.). Az ő házát *elromtá* a forgószél; az ő csűrét *elromták* a mennyütés, villámás és mennydörgők; a szolgák *berontják* az ajtót; a nép a mannat *megrontja vala* mozsárban: e mondatok igei állítmányainak hangutánzó sajátosságát azok tárgyai (házat, csűrét, mannat — ez utóbbi kevésbé), illetve határozója (mozsárban) is érzékelteti, mert olyan konkrét tárgyaknak (csűrnek, háznak) hangjelenség kíséretében való összeomlását, *romlását* (illetve a mannatnak mozsárban, zaj kíséretében való összetörését) jelentik, melyeknek hangjelenség kíséretében való összeomlását, összetörését az alább tárgyalandó *romol*, *romlik* és származékai is gyakran kifejezik a régi magyar nyelvben, sőt a legrégibb adatok elsősorban ilyen jelentésűek.

6. Legrégibb adatok a *rumlutt* igenévre vannak a XIII. és a XIV. századból, és ezek patakra és templomokra vonatkoznak. 1266: *Rumluthpatak* = *Rumlutt patak*; 1314: *Rumlutheghaz* = *Rumlutt egyház* (= templom); 1328: *Rumluthighaz* = *Rumlutt igyház* (OkI Sz.). Mivel a *Rumlutt egyház* ~ *Rumlutt igyház* 'beomlott, romba dőlt templom'-ot jelentett, a *Rumlutt patak* valószínűleg 'beomlott partú patak' jelentésű volt. A XVII. században keletkezett Zrinyiaszban (I, 31) Zrinyi „Füstölgő szemmel *romlot* bástyát nézte” (NySz.); XVIII. sz. (Bercs. Lev. 365): „Károli uram igen sajnálja Szakmárt, bizonyos terminusok is vadnak az írásban, de hiszen tavaszig *sem épül, sem romol*” (NySz.).

Templomok, bástyák, várak, házak, egyéb épületek nagy zajjal, dübörgéssel *romlanak*. 1517. DomK. 227: „... ez frater, halla hertelenfeeggel egzer es ketzer nagy zevrgelt, mynt ha az zent egyhaz (= templom) *le akarna romlany*” (a NySz. adata, a NyT.-ből kiegészítve). 1626—27. Zvon: Post.: „Az melly ház magával ellenkezcic, *meg romol*” NySz.).

Azt, hogy a házak vagy egyéb épületek nagy robajjal *romlanak*, *leromlanak*, kifejezi a régi nyelv a *lerohan* igével is, 1696. Illyés András: Préd.: „A házak, mellyekben nem laknak, *lerohannak*” (NySz.).

A *rohan* nemcsak azt jelenti, hogy 'a ház vagy más épület robajjal összedől', hanem azt is, hogy 'a tömeg zúgolódik, fölzendül' (vö. NYÍRI, Népr. és Nyelvtud. I, 76—81), s ezek a jelentésváltozatok a *rohan* hangutánzó eredetét bizonyítják. A *romol*, *romlik* -t képzős igenévi származéka a XIV. század elején: *Rumlutheghaz* ~ *Rumluthighaz* romladék templomra vonatkozik; azt is láttuk, hogy van a régi nyelvben *romlott* bástya is, s az egyház, mely *le akar romlani*, „nagy zörgést” hallat;

emlékezetünkbe kell itt idézni azt is, hogy a *romt* fentebb vonatkozott házra és csűrre is.

A *romlás* legrégebb adatai a XV. század közepe tájáról a JókK.-ben (54) a „hegyeknek *romlafual*”, „kewueknek *zewrnew romlafa*” (NySz.) jelzős szerkezeteket mutatják; a hegyeknek és a köveknek szörnyű *romlása* szintén a történessel együtt járó robajjal megy végbe; az 1466-beli MünchK 13vb. Máté VII, 27: „*o romlafa*” = ruina illius, a fővenyre épített háznak, az ítéletidő következtében való robajló összeomlását, romlását jelenti. Az 1539-ből való KulcsK 145: „*el romlo kwfa(l)*” (NySz.) kifejezése, az 1643/1673-beli Com. Jan. 105: „A ház *le-omlic, elromol*”, az 1604, 1621. MA. „*ruo, ... -ere ... Lerohanoc, Romloc, Leefsem*”, az 1677-beli PPBl.: „*Romlott* falnak hulladékját kitisztítom: *erudere*” (NySz.), az 1682/83-beli Illyés András: SzÉlet: „A jég *bé-romlák* alatta” (NySz.), az ugyancsak 1682-beli Haller Jánosnál (A békességes tőrés paizsa, 43) előforduló „Terhekalatt *le-romolnak* az ágak” (NySz.): mind-mind arra mutat, hogy a *romol, romlott, romlás* eredetileg konkrét tárgyakra, főképpen hegyekre, házakra, templomokra, kőfalakra, várakra stb. nagy robajjal, hangjelenséggel kísért összeomlását, leomlását jelentette eredetileg, mint ahogy — mint fentebb láttuk — a házat a forgószél *elromtá*, s az ő csűrét is *elromták* a mennyütés, villámás és mennydörgők, de egyéb tárgyak hanggal kísért pusztulását is jelentette a *romol* stb., mint például az edényekét, bálványokét; a jég is *beromlik* stb.

A *romlik* szónak *romladék* származéka: 'rudus, rudera' MA., 'Schutt' PPB (NySz.) szintén a *romlik* fenti jelentésére utal. 1585. C. „*Kő romladéket* behordok: *rudero*”; 1645. Medgyesi Pál: Égő szövétnék: „az templomnak *romladékji* kőzöt”, 1643/1673. Com. Jan. 105: „A ház *le-omlic* és lésznec *fal-romladékok*”, továbbá a szintén régi nyelvi „*kő halom és romladék*”, Ninive városának *romladék* falairól” szóló adatok mind amellet bizonyítanak, hogy a *romol* és itt idézett származékai eredetileg olyan tárgyak hanggal együtt járó pusztulását jelentette, melyeknek anyaga a pusztulásakor hangbenyomást is keltett.

Amint a 'templom' jelentésű egyház, továbbá a ház, a kőfal, a vár, a hegy stb. hangjelenségtől kísérve omlott, *romlott*, ugyanúgy mondták aztán átvitt értelemben azt is, hogy *romlik, elromlik, megromlik* az ekklézsia, az ország, a haza stb. Károli Gáspár 1563-ban „*Keet könyv*”-ében arról is ír — mint a könyv címében is mondja —, hogy „mi az oka az Magyar orzagnac is *romlafanak* es feidelmeknek szerenczetlenfegecnek.” Magyar István 1602-ben egykor híres művében „Az országokban való sok *romlásoknak* okairól” értekezik, Rimai János pedig ugyanezen időtájt a magyar nemzet *romlásán*, fogyásán keseregven, egyik énekét így kezdi: „Ó, szegény *megromlott* s elfogyott magyar nép” (Hét évszázad magyar versei, 96).

Ma már a *romol, romlik* szónak nincs meg az eredeti „hangjelenség által kísért” 'omlik, összedől, lerombolódik' jelentése. Ma e szó, mint az ÉrtSz. mutatja: 1. <Használati tárgy, eszköz> épségében használhatóságában kárt, fogyatkozást, szenved; kopik, töredezik”, 2. „<Szerves anyag, főleg ennyivaló> erjed, penészedik v. rothad; ehetetlenné válik.” 3. „<Egészségi, erőbeli állapot, közérzet> rossz irányba változik.” 4. „<Személy, személyi tulajdonság, magatartás> erkölcsi tekintetben értékéből veszít, rosszabbá válik.” 5. (írod.) Személy tekintélyben, hatalomban alább száll, gyengül.” 6. Valami „valamely helyzet, viszony, ill. vmely közösségnek élete, megélhetése egyre kedvezőtlenebbé válik.” 7. „<Fizetési eszköz> vásárlóerejéből veszít.”

Ezek a mai jelentésváltozatok a *romol, romlik* eredeti jelentéséből ('konkrét

tárgyak, főképpen hegyek, épületek stb. nagy robajjal, zajjal kísérve összeomlanak, leomlanak') mind megmagyarázhatók. Az eredeti jelentésre ma már csak a *romol*, *romlik*: > *rom* 'Ruina' nyelvújításkori elvonás utal, mely a NyÚSz. (227) szerint 1750-ben keletkezett.

7. Befejezésül kiemelem: annak, hogy a *romol*, *romlik*, *romlott*, *romlás*, *romladék* valóban hangutánzó eredetű, ezeknek fent bemutatott legrégebb jelentésváltozatain kívül — mint láttuk — az a lényeges bizonyítéka, hogy a *romt* > *ront* azt is jelenti a régi nyelvben: 'hangjelenség kíséretében lerombol valami tárgyat', és ennek **rontgál* > *rongál* származéka azt is jelenti 1. 'ver' (mely hangjelenséggel is jár), azt is: 2a 'az ütés-verés által konkrét tárgyat elront' és 2b 'szóval szid, dorgál, pirongat, rútol' továbbá: 3. 'szervezetét, magát, vlki hitelét stb. rontja'. E szócsalád jelentésviszonyai természetesen egymás hangutánzó eredetét is bizonyítják.

Végül arra a kérdésre kell válaszolni, hogy a *romol*, *romlik*, *rongál* és családja miért nem lehet közös eredetű a *rohan*, a *rokkán* és a *rogy* igékkel, mint BUDENZ véli, és miért nincs az általam fejtegetett szócsoport etimológiai kapcsolatban a finn *raukea*- 'összedől, ledől, összeomlik, lerogy, elbágyad' stb. jelentésű finn szóval és rokonaival meg a vogul *roxn*- 'umstürzen' igével.

Azért, mert: 1. a magyar szó abszolút töve a *rum-* > *rom-*, s az *m* nem képző; 2. e szótó származékai a hangutánzó szavakra jellemző régi jelentéseket mutatnak; 3. a finn *raukea*- szónak csak balti finn megfelelői vannak (SKES); 4. a magyar *rohan*, *rokkán* és *rogy* egymással sincs etimológiai kapcsolatban.

ÜBER DEN URSPRUNG DER UNG. WÖRTER: ROMLIK, RONGÁL UND IHRER VERWANDTEN

von

A. NYÍRI

Der Verfasser beweist, dass die oben angeführten Wörter schallnachahmenden Ursprungs sind. Die Nachweisung des schallnachahmenden Ursprungs dieser Wörter geschieht durch Hinweisung auf die semantischen Eigentümlichkeiten, die für die schallnachahmenden Wörter charakteristisch sind. *Romol*, *romlik* bedeutete ursprünglich: 'ruo; vom Schall begleitet einstürzen 2. B. die Mauer des Hauses, der Kirche, der Burg usw.'; *rongál* < **ront-gál* < **romt-gál* 'fustigo, affligo, castigo; prügeln, schelten'. Diese Wörter und ihre Verwandten entstanden im Sonderleben der ungarischen Sprache.